

*кандидат соціологічних наук, доцент,
начальник науково-дослідної лабораторії кадрового, соціологічного
та психологічного забезпечення органів внутрішніх справ
навчально-наукового інституту психології, менеджменту,
соціальних та інформаційних технологій
Харківського національного університету внутрішніх справ*

О. С. ПРОСКУРЯКОВА,

*науковий співробітник науково-дослідної лабораторії кадрового,
соціологічного та психологічного забезпечення органів внутрішніх справ
навчально-наукового інституту психології, менеджменту,
соціальних та інформаційних технологій
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ТРАДИЦІЇ В ОРГАНАХ ВНУТРІШНІХ СПРАВ З ОГЛЯДУ НА ЇХ БАГАТОРІВНЕВУ ФУНКЦІОНАЛЬНІСТЬ

Становлення в Україні демократичної правової держави вимагає докорінних змін у діяльності органів внутрішніх справ (далі – ОВС) України, їх реформування та трансформації з мілітаризованої каральної структури на соціально-сервісне відомство європейського типу. Цей процес часом відбувається надто важко: ОВС повільно адаптуються до нових умов діяльності і вирішення поставлених завдань, є ригідними до певних змін та протидіють деяким нововведенням. Все це змушує вчених звернути увагу на ті чинники, що роблять незмінним образ системи з усіма його перевагами та недоліками. Одним із найбільш важливих таких соціальних феноменів є традиції в ОВС.

Традиції є невід’ємним елементом будь-якої соціальної системи. Вони не тільки значно впливають на підтримання життєдіяльності та відтворення соціальної системи, але й нерозривно пов’язані зі змінами та трансформацією в ній. При цьому роль традицій у даному процесі не є однозначною: достатньо часто деякі традиції можуть допомагати перетворювати систему та її елементи, а інші, навпаки, – протидіяти та уповільнювати процес нововведення. Аналіз сучасної практики діяльності системи ОВС дозволив виявити суттєві суперечності між необхідністю вдосконалення кадрової політики та реформування системи ОВС України і гальмуючим характером існуючих ригідних традицій у цій системі. У зв’язку з цим дослідження традицій в ОВС, механізмів їх дії та соціальних наслідків набуває особливої актуальності і гостроти.

Метою нашого дослідження є типологічний аналіз традицій в ОВС за критерієм багаторівневої функціональності/дисфункціональ-

ності у контексті ефективного функціонування та розвитку правоохоронної системи.

Традиції є достатньо давньою, але й досі цікавою, дискусійною темою в науковому середовищі. Дослідженням цього феномену з давніх часів займаються представники різних галузей науки – історики, археологи, етнографи, культурологи, філософи, психологи, соціологи тощо. У межах соціології цьому соціальному феномену в різні періоди приділяли увагу представники майже всіх парадигм і наукових напрямів. Але, незважаючи на це, комплексного соціологічного аналізу традицій і зокрема традицій в ОВС, проведено ще не було. Тому виникла необхідність системного дослідження місця, ролі, механізмів функціонування та закріплення традицій як на рівні індивідів та окремих підсистем соціальної системи, так і на рівні українського суспільства в цілому.

Початковим теоретичним евристичним поштовхом у нашому вивченні функціональності/дисфункціональності традицій є теорія функціонального аналізу Роберта Мертона. При дослідженні функціональності будь-якого соціального або культурного явища Мертон пропонує визначати соціальну функцію як комплекс спостережуваних наслідків, що сприяють адаптації або пристосуванню системи до середовища. У разі, коли наслідки зменшують пристосування або адаптацію системи, йдеться про дисфункції. Крім цього, існує емпірична можливість нефункціональних наслідків, що просто байдужі для системи [1, с. 226].

Виходячи з положень функціонального аналізу, традиція, як і інші соціальні явища, на різних рівнях соціальної системи може ма-

ти як функціональні, так і дисфункціональні наслідки. Разом із цим функції традиції можуть мати явний або латентний характер, тобто усвідомлюватися та входити до намірів учасників системи або ні. При цьому наслідки дії традиції можуть неоднаково проявлятися на різних рівнях соціальної системи: на мікрорівні (міжіндивідуальному, тобто в нашому випадку – на рівні практичних підрозділів та служб ОВС), на мезорівні (на рівні соціальної підсистеми, ОВС), на макрорівні (на рівні суспільства в цілому).

Дисфункції традицій можуть виявлятися у стримуванні творчості або новацій акторів шляхом пропонування готових рецептів вирішення проблем. У результаті спроби замінити пошук нових шляхів поверненням до старих, перевірених, надійних методів найчастіше призводять до стагнації соціальної системи або її підсистем. Крім цього, з точки зору П. Штомпки, деякі традиції дисфункціональні або небезпечні через свій специфічний зміст [2, с. 96]. Польський соціолог вважає,

що деякі традиції підтримуються на рівні «соціальної підсвідомості», через звичку або по інерції. Не можна сказати, що вони спеціально культивуються, вони просто сприймаються як невід’ємна складова звичного образу життя. В умовах змін такі традиції втратили свою адаптаційну функцію та є значною перешкодою для перетворення соціальної системи або окремих її підсистем [2, с. 98].

Необхідно зауважити, що кожна традиція може мати різне співвідношення функціональності/дисфункціональності на трьох рівнях соціальної системи, і цей факт ми пропонуємо покласти в основу типологізації та аналізу традицій ОВС. Наочно це можна представити у вигляді таблиці. При цьому важливо звернути увагу на те, що в ній ми розглядаємо повний баланс функцій та дисфункцій на кожному рівні, тому що як будь-яка позитивна практика може включати в себе певні негативні наслідки, так і будь-яка негативна практика може включати позитивні наслідки.

Таблиця

Типологія традицій у соціальній системі за їх багаторівневою функціональністю/дисфункціональністю

Рівнісоціальної системи	Функціональність(+) / дисфункціональність(-) традицій							
	1	2	3	4	5	6	7	8
Мікрорівень	+	-	-	+	+	+	-	-
Мезорівень	+	+	-	-	+	-	+	-
Макрорівень	+	+	+	+	-	-	-	-

Виходячи зі змісту таблиці, існує вісім типів традицій залежно від їх функціональності/дисфункціональності на різних рівнях соціальної системи:

1 тип – традиції повністю функціональні для всієї соціальної системи, незалежно від рівня;

2 тип – традиції дисфункціональні на рівні індивідів, але мають функціональне значення для мезо- та макрорівня;

3 тип – традиції, що є функціональними лише для макрорівня;

4 тип – традиції функціональні на мікро- та макрорівні, але дисфункціональні на мезорівні;

5 тип – традиції функціональні на мікро- та мезорівні, але дисфункціональні для всієї соціальної системи;

6 тип – традиції функціональні на мікрорівні та дисфункціональні для інших рівнів системи;

7 тип – традиції є дисфункціональними для мікро- та макрорівня, але виконують певні

функції на мезорівні (традиції 4–7 типів належать до традицій – інституційних пасток);

8 тип – традиції, що дисфункціональні на всіх рівнях соціальної системи, але продовжують своє існування. Це QWERTY-традиції.

Традиції, що належать до першого типу, можна визначити як «ідеал», тому що в ідеалі будь-яка традиція повинна бути функціональною на всіх рівнях системи. Виконуючи різноманітні функції, ідеальні традиції допомагають адаптації соціальної системи до середовища, сприяють її стабільному існуванню.

Традиції другого та третього типу ми віднесли до традицій із нереалізованим потенціалом. Найчастіше до таких традицій належать неавтентичні традиції. Додержання таких традицій, незважаючи на важливість їх для всієї соціальної системи, здійснюється формально, без подальшої інтерналізації у систему ціннісної орієнтації акторів за рахунок тиску з боку панівної групи та розроблених санкцій за їх невиконання. У результаті виникає ситуація,

коли дана традиція або припиняє своє існування, або недостатньо ефективно виконує свої функції, тобто має значний, але нереалізований потенціал для стабільного функціонування системи. У даному випадку важливу роль у впровадженні традицій на мезо- та мікрорівні відіграють соціальні технології, направлені на інтерналізацію традицій у ціннісну орієнтацію акторів. У рамках організації дані технології входять до програми кадрової політики та мають прогнозований, цілеспрямований і поступовий характер.

Особливої уваги потребують традиції 4–8 типів, які, враховуючи їх дисфункціональність, перш за все, на макрорівні соціальної системи, є загрозованими та небезпечними для її існування й функціонування. Розглянемо дані традиції та їх вплив на різні рівні соціальної системи більш детально.

Проблема «інституційних пасток» привертає в останні роки пильну увагу економістів, соціологів та інших вчених, що займаються вивченням економічних та соціальних процесів у країнах із перехідною економікою. В англійській літературі термін «інституційна пастка» використовується найчастіше як ефект блокування (lock-in effect): за Д. Норттом, це означає, що одного разу прийняте рішення важко скасувати [3, с. 42]. Відповідно до неінституційної теорії інституційна пастка – це неефективна стійка норма або інститут, що має самопідтримуючий характер [4, с. 11].

Виходячи з даного визначення, традиційні інституційні пастки – це традиції, в основі яких містяться неефективні сталі норми, що самопідтримуються у соціальній системі. На думку деяких учених (В. М. Полтеровича, А. К. Ляска, О. С. Сухарева), в економіці інституційні пастки є результатом різкої зміни макроекономічних умов.

Існування інституційних пасток – це одна з головних проблем під час проведення реформування системи або окремих її підсистем. Одним із найбільш серйозних дисфункціональних проявів традицій–інституційних пасток є перешкоджання довготривалому розвитку соціальної системи, незважаючи на те, що вони пом'якшують короткострокові наслідки непередбачених та занадто швидких перетворень. Наприклад, традиційні корупційні практики на мікрорівні допомагають акторам зменшити трансакційні витрати під час вирішення особистих питань (отримати певну послугу або вирішити свої матеріальні проблеми) «тут і зараз», на мезорівні (наприклад, державної орга-

нізації) вирішувати певні економічні проблеми та підтримувати життєдіяльність підсистеми; якимось мірою існування корупційних практик на даному етапі є вигідним також і для макрорівня, бо немає необхідності створювати потрібні умови для підтримання життєдіяльності мезо- та мікрорівня, але всі ці корисні моменти є достатньо короткочасними. Якщо ж враховувати довгострокову перспективу розвитку соціальної системи, то існування корупційних практик як традицій–інституційних пасток призводить до повної дисфункціональності як на макрорівні, так і на інших рівнях системи. При цьому на мікро- та мезорівні дисфункціональність проявляється в тому, що актори перестають виконувати функції, які від них вимагає та очікує соціальна система. На рівні всієї соціальної системи це призводить до значних втрат економічних та соціальних ресурсів, стагнації розвитку, а в певних випадках загрожує її безпеці та існуванню.

Коли традиції починають призводити до дисфункціональних наслідків на всіх рівнях соціальної системи, вони перетворюються на традиції з QWERTY-ефектом. Уперше термін «QWERTY-ефект» був запропонований у 1985 р. П. Девідом, який досліджував, чим обумовлений стандартне розташування літер англійського алфавіту на клавіатурі комп'ютерів [5]. На перших друкувальних машинках він був обраний випадково, зокрема, у верхній рядок були поставлені літери, що необхідні комівоязеру для набору в присутності потенційних покупців «typewriter». Через 65 років, коли запропонували розташування літер, що забезпечують більш високу – на 20–40 % – швидкість друку, для переходу на нову систему необхідно було перенавчати всіх машиністок, що вже засвоїли швидкісний метод [6, с. 334]. Таким чином, П. Девід показав, що загальноприйнята розкладка друкувальних пристроїв «QWERTY» стала результатом перемоги менш ефективного стандарту над більш ефективним. При цьому вибір визначався, в першу чергу, конкретними, випадковими, обставинами моменту вибору, а згодом зміна стандарту стала неможливою через значні витрати [7]. Подальше вивчення QWERTY-ефектів показало їх широке поширення в інших – як технічних, так і економічних – соціальних сферах.

Особливістю традицій–інституційних пасток та QWERTY-традицій є ефект сполучення в процесі їх існування, коли вони вбудовуються в систему інших норм. У результаті відмова

від дотримання такої традиції буде сприяти іншим змінам і високим (сполученим) витратам на трансформацію, що робить цю традицію ще більш стійкою. Це виявляється в тому, що при незначному часовому зовнішньому впливі на систему вона залишається в інституційній пастці, можливо, незначно змінюючи параметри стану, а після зняття збурення – повертається до попередньої рівноваги [4, с. 14]. Інакше кажучи, якщо соціальна система одного разу потрапила в інституційну пастку, то вона обирає неефективний шлях розвитку. При цьому з часом перехід на ефективну траєкторію може стати нераціональним.

У зв'язку з цим, на думку розробника теорії інституційних пасток М. Полтеровича, головна проблема існування традицій–інституційних пасток та QWERTY-традицій – це складність, а іноді неможливість виходу з них [4, с. 10].

Хоча в новітніх соціальних теоріях концепції інституційних пасток та QWERTY-ефектів добре представлені, разом з тим недостатньо розроблена теоретико-методологічна основа для їх ідентифікації та дослідження. За якими ознаками треба ідентифікувати ці соціальні явища? Що робить їх самопідтримуючим стійким соціальним феноменом? Які є механізми впливу на них для нейтралізації дисфункціональних наслідків? Запропонована нами модель аналізу багаторівневої функціональності/дисфункціональності традицій надає основу не тільки для класифікації традицій, а й для виокремлення серед них інституційних пасток та QWERTY-ефектів як найбільш «проблемних» традицій, що в першу чергу заслуговують на увагу соціальних учених. Ця теоретико-методологічна модель типологізації була використана як стрижнева в дослідженні традицій органів внутрішніх справ для аналізу, зокрема, «ідеальних», функціональних на всіх рівнях традицій; святкових неавтентичних традицій із недостатньо реалізованим потенціалом; традицій повсякденної діяльності, які набули ознак інституційних пасток та QWERTY-ефектів.

Модель типологізації традицій на підставі їх багаторівневої функціональності/дисфункціональності є також важливим теоретико-методологічним орієнтиром для створення різноманітних соціальних технологій, направлених на оптимізацію функціональних та нейтралізацію дисфункціональних наслідків традицій на всіх рівнях соціальної системи, а також на наближення традицій до «ідеалу».

З метою вивчення традицій та їх ролі в ор-

ганах внутрішніх справ України в даному дослідженні для отримання емпіричних даних ми обрали метод напівформалізованого інтерв'ю з працівниками ОВС різних регіонів України. Всього було опитано 30 працівників. Використання «якісного» методу збору даних пов'язано, перш за все, з відсутністю будь-яких практичних досліджень у даному напрямку, що вимагає детального вивчення дії феномену традиції в системі ОВС, а також зі специфікою об'єкта та предмета дослідження.

У ході дослідження проводився аналіз неавтентичних та автентичних традицій, які супроводжують урочисті святкові дати та повсякденну діяльність ОВС України. Серед неавтентичних традицій були розглянуті традиції офіційного святкування Дня міліції, Дня служби, Нового року, Міжнародного жіночого дня, Дня захисника Вітчизни, вшанування ветеранів ОВС та загиблих працівників міліції, а також урочисті заходи, присвячені державним святкам – Дню Перемоги, Дню Конституції, Дню Незалежності України.

Отримані результати свідчать про великий, але недостатньо реалізований потенціал святкових неавтентичних традицій. Створення та впровадження цих традицій на рівні всієї системи передбачає виконання ними функції підтримання соціального порядку та рівноваги, формування іміджу органів внутрішніх справ та необхідних морально-ділових і професійних навичок персоналу, формування в нього почуття патріотизму, відповідальності, а також збереження та передачу професійного досвіду.

Проте, як показали результати дослідження, на рівні окремих працівників вони мають значний вплив лише в перший рік служби або навчання, коли людина проходить процес адаптації та пристосовується до нових умов. Саме в цей період традиційні офіційні заходи сприймаються дуже емоційно, з радістю та інтересом, викликають гордість за приналежність до професії та відчуття патріотизму. Але з кожним роком служби вплив неавтентичних святкових традицій на працівників знижується. За результатами опитування, формальне ставлення до неавтентичних святкових традицій починає виявлятися у частини працівників вже на другому році служби та має тенденцію до посилення з кожним роком. Серед працівників зростає кількість тих, хто відчуває нудьгу, байдужість та напруження під час проведення заходів. Однією з причин зниження інтересу до неавтентичних святкових традицій є одноманітність їх проведення з року в рік, а також при-

мусовість з боку керівництва, що ще більше викликає зневагу до традиції. Отже, нагальною потребою є розробка практичних рекомендацій щодо підвищення дієвості даного типу традицій за рахунок удосконалення сценаріїв традиційних святкових заходів, спрямованих на підвищення добровільної активної участі в них персоналу.

Окрім офіційних традиційних заходів, у підрозділах ОВС України більшість свят супроводжуються автентичними неформальними традиціями, яких працівники дотримуються за власним бажанням. Поряд з указаними вище традиціями, до автентичних святкових традицій в ОВС України респонденти віднесли святкування днів народження працівників, призначення на нову посаду та присвоєння чергового спеціального звання.

Автентичні святкові традиції, як показало дослідження, є більш функціональними, ніж неавтентичні, особливо на рівні окремих підрозділів та працівників. Перш за все, вони сприяють посиленню духу корпоративної єдності та солідарності, допомагають працівникам зняти емоційну напругу, краще зрозуміти один одного, налагодити комунікаційні зв'язки.

У ході аналізу традицій повсякденної діяльності практичних підрозділів ОВС основну увагу ми приділяли дисфункціональним автентичним традиціям, що мають загрозливий характер для системи ОВС та українського суспільства. Безумовно, кожна з таких традицій має як негативні, так і позитивні наслідки, принаймні на деяких рівнях соціальної системи. Головним критерієм при визначенні підсумкових функцій/дисфункцій традицій визначено їх соціальні наслідки на рівні всього українського суспільства, зокрема їх вплив на функціонування органів внутрішніх справ відповідно до основних принципів діяльності та завдань міліції, задекларованих у Законі України «Про міліцію».

Традиції повсякденної діяльності практичних підрозділів ОВС України були умовно розподілені відповідно до характеру соціальних відносин, у яких вони закріплені, на: 1) традиції вертикальних відносин, що виникають між керівниками та підлеглими в рамках організації службової діяльності (відносини субординації, призначення на керівні посади, практики внутрішньої корупції, порушення соціально-трудова прав працівників); 2) традиції горизонтальних відносин працівників ОВС між собою (корпоративна солідарність, перевірка нових та молодих працівників, від-

носини між чоловіками та жінками); 3) традиції взаємодії працівників ОВС із населенням (практики зовнішньої корупції, практики протизаконного насильства, традиція спілкування з населенням, укриття злочинів).

Аналіз проведених інтерв'ю з працівниками ОВС свідчить про те, що більшість із цих традицій уже перейшли до типу традицій-інституційних пасток, які поступово деградують систему, призводять до її руйнування та дисфункціональних проявів на рівні всього суспільства. За словами респондентів, на сучасному етапі існування органів внутрішніх справ ліквідувати дисфункціональні традиції за допомогою різноманітних реформ майже неможливо. Крім цього, в ході дослідження серед працівників виявлено тенденцію схвалення та виправдання цих традицій. Більшість респондентів задовольняє короткочасна вигода традиційної поведінки та майже не хвилюють руйнівні наслідки, прояв яких можна прогнозувати у довгостроковій перспективі.

Незважаючи на досить песимістичні прогнози респондентів, ми все ж таки вважаємо за можливе (хоча і вкрай складне) завдання нейтралізувати дисфункціональні традиції. Вибору соціальних технологій реформування має передувати детальне вивчення дисфункціональних для суспільства (і тому для ОВС у довгостроковій перспективі) традицій.

Дослідження має обов'язково дати відповідь щодо типу кожної традиції згідно із запропонованою нами типологією за конфігурацією багаторівневої функціональності/дисфункціональності, механізмів закріплення та відтворення традиційної поведінки. Цей етап буде визначати вибір соціальних технологій реформування традицій.

Для вибору оптимальних соціальних технологій реконструкції дисфункціональної традиції необхідно визначити наступні характеристики: 1) вигідність традиції на мікро- та мезорівні; 2) наявність, доступність та зрозумілість альтернативних засобів досягнення мети дисфункціональної традиції; 3) наявність ознак інституційної пастки; 4) наявність закріплення дисфункціональної традиції іншими соціальними практиками, які виникли на її підґрунті.

Обов'язковими складниками запропонованих соціальних технологій є аналіз зацікавлених сторін та розробка конкретних заходів окремо для кожної зацікавленої сторони.

Також нагальною потребою є створення та впровадження рекомендацій щодо соціальної технології реконструкції традиційної поведінки,

в основу якої покладена модель процесу змін встановлень через їх раціоналізацію, тобто переведення майже реактивних традиційних дій у смислоорієнтовані. Основними методами раціоналізації є демонстрація неефективності дисфункціональних традицій, надання та закріплення додаткових альтернатив поведінки персоналу.

Розробка та впровадження соціальних технологій, спрямованих на нейтралізацію дисфункціональних традицій, будуть сприяти ефективному реформуванню ОВС України та виходу з інституційних пасток, що виникли в органах внутрішніх справ внаслідок затяжних трансформаційних змін української держави і суспільства.

Література

1. Американская социологическая мысль : тексты / [под ред. В. И. Добренькова]. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – 496 с.
2. Штомпка П. Социология социальных изменений / Петр Штомпка [пер. с англ., под ред. В. А. Ядова]. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 416 с. – (Программа «Высшее образование»).
3. Бренделева Е. А. QWERTY–эффекты, институциональные ловушки с точки зрения теории транзакционных издержек / Е. А. Бренделева // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2006. – Т. 4. – № 2. – С. 42–47.
4. Полтерович В. М. Институциональные ловушки и экономические реформы / В. М. Полтерович // Экономика и математические методы. – 1999. – Т. 35. – Вып. 2. – С. 3–19.
5. Вольчик В. В. Провалы экономической теории и зависимость от предшествующего пути развития [Электронный ресурс] / В. В. Вольчик // Федеральный образовательный портал «Экономика. Социология. Менеджмент». – М., 2005. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru/db/msg/210460/print.html>.
6. David P. A. Clio and the Economics of QWERTY / P. A. David // The American Economic Review. – 1985. – Vol. 75. – No. 2. – P. 332–337.
7. Цирель С. В. «QWERTY–эффекты», «path dependency» и закон Седова, или возможно ли выращивание устойчивых институтов в России [Электронный ресурс] / Сергей Вадимович Цирель // Общественные науки и современность. – 2005. – № 5. – С. 132–140. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru/db/msg/208637/participants.html>.

Надійшла до редколегії 10.09.2009

Анотації

Визначено, що соціальні функції/дисфункції традицій в органах внутрішніх справ можуть неоднаково проявлятися на різних рівнях соціальної системи: мікрорівні (на рівні практичних підрозділів та служб), мезорівні (соціальної підсистеми, ОВС), макрорівні (суспільства в цілому). Цей факт покладено в основу типологічного аналізу традицій в ОВС у контексті ефективного функціонування та розвитку правоохоронної системи України. Особливу увагу приділено дисфункціональним автентичним традиціям, що мають загрозливий характер для системи ОВС та українського суспільства.

Определено, что социальные функции/ дисфункции традиций в органах внутренних дел могут неодинаково проявляться на разных уровнях социальной системы: микроуровне (на уровне практических подразделений и служб), мезоуровне (социальной подсистемы, ОВД), макроуровне (общества в целом). Этот факт положен в основу типологического анализа традиций в ОВД в контексте эффективного функционирования и развития правоохранительной системы Украины. Особое внимание было уделено дисфункциональным автентичным традициям, которые носят угрожающий характер для системы ОВС и украинского общества.

It is determined that social functions/dysfunctions of traditions in internal affairs bodies may differently become apparent on different levels of social system: micro level (the level of practical units and services), intermediate level (social subsystem, internal affairs bodies in the whole) and macro level (society in the whole). This fact was the basic for typological analysis of traditions in internal affairs bodies in the context of effective functioning and development of Ukrainian law enforcement system. Special attention was paid to dysfunctional authentic traditions which threaten to internal affairs bodies' system and Ukrainian society.